

Esedullah Merdânî Rahîmî, Qaşqayî Sözlüğü: Kaşkay Türkçesi-Farsça Sözlük

قاشقایی سۆزلوگو - فرهنگ لغات و اصطلاحات ترکی قشقایی (به فارسی)

همراه با اتیمولوژی (ریشه یابی) واژگان

Firheng-i Lugât ve İstîlâhât-i Turkî-yi Kaşkâyî (be Fârsî)

Hemrâh bâ etimoloji (rîşe yâbî)-yi vâjegân

Defter-i İntişârât-i Ensârî, Kum, 1386/2007, 871 s.

Esedullah Merdânî Rahîmî, Qashqai Dictionary: The Dictionary Of Qashqai Turkish -Persian

Ali TEMİZEL*

ÖZET

Bu çalışmada, Esedullah Merdânî Rahîmî tarafından kaleme alınan *Qaşqayî Sözlüğü* isimli Kaşkay Türkçesi- Farsça sözlük hakkında bir inceleme yer almaktadır. Eserin yazarı Esedullah Merdânî Rahîmî'nin hayatı ve Kaşkay Türkçesi çerçevesinde yaptığı çalışmaları hakkında kısa bir bilgi verilmektedir. Sözlüğün yazılış amacına ve düzenleniş şekline dair bazı açıklamalar sunulmaktadır. Ayrıca geçmişte ve bugünkü İran'da yaşayan Kaşkay Türklerinin kendi dil ve kültürlerine verdikleri öneme kısaca değinilmektedir.

ANAHTAR KELİMELER

Kaşkay Türkçesi, Kaşkay sözlüğü, Esedullah Merdânî Rahîmî, Kaşkay Türkleri

ABSTRACT

In this study, there is a research about a Qashqai Turkish- Persian dictionary named *Qashqai Dictionary* by Esedullah Merdânî Rahîmî. A short summary of the life of the author of the work of art and his works related to Qashqai Turkish was given in this study. Some explanations for the writing the work of art and the style of organization were given. Besides, the importance which Qashqai Turks of past and present in Iran to their language and cultures is also mentioned.

KEY WORDS

Qashqai Turkish, Qashqai Dictionary, Esedullah Merdânî Rahîmî, Qashqai Turks

* Yrd. Doç. Dr., Selçuk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Doğu Dilleri ve Edebiyatları Bölümü (Fars Dili ve Edebiyatı ABD) Öğretim Üyesi.

KAŞKAY TÜRKÇESİ-FARŞÇA SÖZLÜK

Dillerin varlıklarını koruyabilmeleri ve gelişebilmeleri için, sağlıktan eğitime, sanayiden ticarete, bilimden tekniğe, sanattan edebiyata, varoluşa dair her alanda yeni üretimlerin, çalışmaların ve icatların sürekli olarak yapılması gerekmektedir.

Yapılan bu çalışmalar sayesinde diller bir yandan kendi zenginliklerini ve anlatma güçlerini artırırken, diğer taraftan da eski zenginliklerini ve kullanılabilen kelime hazinelerini korumalıdırlar. Mahalli dillerin, gelişmiş teknoloji ve sanayi devi ülkelerin dilleri karşısında her gün kaybedildiği günümüzde, Türkçe gibi büyük dillerin lehçeleri de gerekli ve yeterli alakanın gösterilmemesinden dolayı zaman zaman bu kaybolma tehlikesiyle karşı karşıya kalmaktadır. Tam bu olumsuz şartların ve atmosferin hüküm sürdüğü bir coğrafyada Esedullah Merdânî Rahîmî'nin Türkçenin Kaşkay lehçesi ile kaleme aldığı ve Kaşkay Türkçesi- Farsça sözlük olarak hazırladığı "Kaşkayî Sözlüğü" isimli eserini ilgili bilim, edebiyat ve dil çevrelerine tanıtmak istiyoruz. Önce eserin yazarı hakkında bilgi vermek gerekiyor.

Esedullah Merdânî Rahîmî, 1331/1952 yılında Şiraz'da Fars eyaletinin Kaşkay aşiretlerine bağlı Rahîmî elinin Çâdurnişin (çadırda oturan) obasında doğmuştur. Çocukluk dönemini Kaşkay kabileleri arasında geçirmiş, ilkokulu aşiretlerin devlet okullarında, ortaokulu Şiraz'da tamamlamıştır. Öğretmen okulunu bitirdikten sonra Güney İran'da yeralan Kaşkay aşiretlerinde ve köylerinde öğretmen olarak çalıştı. Öğretmenlik mesleğini yaparken lisenin Matematik bölümünden, daha sonra da Şiraz Üniversitesinin Fars Dili ve Edebiyatı bölümünden mezun oldu. Çeşitli ilkokul, ortaokul ve liselerde otuz yıl öğretmen olarak çalıştıktan sonra 2000 yılında emekli oldu.

1985 yılında hazırlamaya karar verdiği Kaşkayî Sözlüğü isimli bu çalışmasını yazmaya 1989 yılında fiilen başlamıştır.

Hâlen Şiraz'da Kaşkay aşiretleri arasında yaşayan Esedullah Merdânî Rahîmî'nin Kaşkay Türkçesine ait bazı eserleri şunlardır:

- Atalar Sözü (Darbulmeselhâ-yi Turkî-yi Kaşkâyî= Kaşkay Türkleri atasözleri).

- Asanaklar (Teranehâ-yi Turkî-yi Kaşkâyî= Kaşkay Türkleri türkü ve şarkıları).

- Zebân-i Turkî-yi Kaşkâyî ve şive-yi nigâreş-i ân = Kaşkay Türkçesi ve yazım kuralları.

- Hod-âmûz-i zebân-i Turkî-yi Kaşkâyî ve mebâni-yi destur-i ân = Kendi Kendine Kaşkay Türkçesi Öğrenimi ve Kurallarının Kaynakları.

Eserin başında bu sözlüğün niçin ve nasıl hazırlandığı ve böyle bir sözlüğün hazırlanmasının gerekliliği yazar tarafından Farsça olarak özetle şöyle açıklanmaktadır:

“Eğer insanlar, milletler veya kavimler kendi şahsi kimliklerinden, millî ve yerel hüviyetlerinden, geçmiş sosyal özelliklerinden haberdar olurlarsa ve dolayısıyla yeni dünyanın değişimlerini anlarsa, kendi atalarının ve ecdadının dil, edebiyat, gelenek ve kültürlerini koruma hususunda çaba gösterirler. Dünya köyü, var olan bütün dünyanın insanlarını ancak bu şekilde tek tip, tek şekil ve tek dil yapmaz.

Avrupalı sömürgeciler, eski ve derin kökleri olan medeniyetlerin ve milletlerin kültürünü yok etmek veya zayıflatmak için kendi dil ve edebiyatlarını tüfek ve barutun beraberinde bu eski ve köklü milletlere kabul ettirdiler. Böylece dünya edebiyatında özellikle Asya ve Afrika’da eski ve yerel dillerin varlığına ağır darbeler vuracak buhranlar ortaya çıkardılar.

Binlerce yıl öncesinden beri İran’ın güney bölgesinde yaşayan ve tarih boyunca kullandıkları Türkçeyle konuşan; şimdilerde de tam bir coşku ve gururla kendi dilleriyle övünen ve onun zenginliğini artıran Kaşkay Türkleri, bütün kültürleri ve dilleri hedef alan dünyanın sömürgeci kültürel saldırılarına rağmen, bu milletin -Allah göstermesin- tehdit altında kalmış dilini öldürerek yok etmeye çalışsan ve sadece biz Kaşkayların babalarının ve atalarının hayatını sona erdirecek ölüme değil, bunun yanında Güney İran Türklerinin birkaç bin yıllık yaşantısının ve medeniyetinin yok olma çizgisine gelmesine engel oldu.

Ben, bu durumu fark ederek ve günden güne Kaşkay Türk edebiyatının güzel dünyasının üzerine dilin fakirlik gölgesinin düştüğü gerçeğini anlayarak rahat edemedim. Hayatımın yirmi yıllık bir kısmını düşünme, bekleme, çalışma, huzursuzluk ve heyecanla geçirdim. İran’da Türklerin oturduğu obaları, kabileleri, aşiretleri, köyleri, şehirleri ve eyaletleri dolaştım ve bazı kitapları, Türkçe ve Farsça çeşitli sözlükleri, eski el yazması eserleri okuyarak Kaşkay Türkçesinin kelimelerini toplayabildim. Böylece kendi oba ve aşiretimin halkına naçizane olarak hizmet ettim” (s.9-11).

15. sayfadan itibaren **“Kaşkay halkına kısa bir bakış”** başlığı altında Kaşkaylarla ilgili olarak özetle bazı açıklamalara yer verilmektedir:

“Kaşkayî” kelimesinin kökeni hakkındaki önceki ve yeni tarihçilerin ve araştırmacıların şu görüşleri yer almaktadır: “Kaşkayî” kelimesi “kaş” ve “kayî” kelimelerinden meydana gelmiştir.

Birinci parça olan “kaş” kelimesi iki esas anlama sahiptir. 1) Öncü, başlangıç; ön bekçi. 2) كاش(Kaç) kelimesinin bozulmuş şekli olup bunun da iki anlamı vardır: a) Koş, hızlı hareket et. b) Koşucu, çabuk ve hızlı.

İkinci parça olan “Kayî” kelimesi, tarihçilerin ve dilbilimcilerin görüşüne göre, Azerbaycan’da, Kafkasya’da, Türkiye’de, Çin’de, İran’ın güney bölgelerinde, Hazar denizi kıyılarında ve benzeri yerlerde uzun zamandan beri yaşayan Oğuz Türklerinin 24 kabilesinden birinin adıdır.

Bununla beraber “Kaşkayî” kelimesi şu iki anlama gelmektedir: a) Öncü, akıncı, ilerici olan Kayı kabilesi. b) Çabuk, hızlı ve hareketli Kayı aşireti.

Tarihî rivayetlere göre Hz. Nuh’un Sam, Ham ve Yafes adında üç oğlu varmış. Sam’ın soyundan gelenler, Sami kavimlerini; Ham’ın soyundan gelenler Avrupalıları; Yafes’in torunları ise Türk aşiretlerini oluşturmuştur. Anlatıldığına göre, Hz. Nuh’un torunu olan Oğuz Han’ın altı oğlu varmış. Onlardan her birinin de dörder oğulları olmak üzere Türklerin toplam yirmi dört boyunu meydana getirmişlerdir. Bugün bu boylardan birçoğu Güney İran’da Kaşkay aşiretleri arasında yaşamaktadır.

Eserde, Kaşkaylar hakkında tarihî dayanaklarla ilgili (s.17), Kaşkayların nerden geldikleri konusunda (s.18-25), Kaşkay aşiret ve obalarının bölünmesi hakkında (s.25-28) çeşitli bilgiler verilmektedir.

“Geçmişte ve günümüzde Türklerin dil ve yazısına kısa bir bakış” başlığı altında, Türkçenin kurallılığı, dillerin değişimi ve birbirleriyle alışverişleri ve eski Türk sözlükleri hakkında bazı bilgiler sunulmaktadır (s.29-37).

“Kaşkay Türkçesinin özellikleri” başlığı altında genel Türkçeyle ilgili olarak sekiz husus açıklandıktan sonra, Türkçenin diğer kollarından farklı olarak Kaşkay Türkçesinde yer alan beş maddelik farklılığı da şöyle sıralamıştır:

1. –ng eki Kaşkay Türkçesinde çok yaygındır. Oturung: oturunuz. Biling: biliniz. Eling: senin elin. Gözüng: senin gözün, gibi.

2. Şeddeli kelimelerin varlığı dikkat çekicidir.

3. Türkçenin öteki lehçelerinde olmayan veya çok az kullanılan bazı kökler ve sonekler vardır.

4. Bu dilde Farsça ve Arapça kelimeler çoktur. (Bu kelimelerden birçoğunun kökü her ne kadar Türkçe olsa da, günümüzde onlar Farsça ve Arapça olarak bilinmektedirler).

5. Arapça ve Farsça kurallarla Kaşkay Türkçesine girmiş bazı önekler de vardır (s. 37-38).

“İran Türklerinin Türkçesindeki lehçe farklılıkları” başlığı altında Kaşkay Türkçesindeki bazı kelimelerin Horasan, Türkmen Sahra, Azerbaycan ve benzeri yerlerdeki farklı söylenişine ve anlam kaymalarına işaret edilerek Kaşkay Türkçesindeki lehçe ve söyleyiş farklılıkları kısaca açıklanmıştır (s.39-41). Daha sonra da sırasıyla, Kaşkay Türkçesi Sözlüğünün içeriğinden, konuşma ve yazı dilinden, Kaşkay Türkçesinin yazım kurallarından, ünlü ve ünsüz seslerin özelliklerinden, ünlülerin uyum kurallarından, köklerden ve son eklerden, mastarların yazılış şekline, şeddeli kelimelerin ve -ng ekininin durumundan bahsedilmiştir (s.41-53).

Arap alfabesine göre alfabetik sırayla her sayfada iki sütun olarak hazırlanan eserin sözlük kısmı 57. sayfada **ا** = **a** harfiyle başlamaktadır. Hem Arap alfabesiyle hem de Latin alfabesiyle yazılan ana kelimelerin altları çizilmiştir ve kalınlaştırılarak belirli hâle getirilmiştir. Örnek, **ات(at)** kelimesi gibi. Daha sonra bu kelimedenden türeyen kelimelerin de kullanıldığı birleşik yapılar aynı sütun içinde kalın olarak şöyle yazılmıştır ve Farsça açıklamaları yapılmıştır. **آت آغاجی** (at ağacı), **آت-اشک** (at-aşşək), **آت اویناتماق** (at oynatmaq), **آت چاپدیرماق** (at çapdırmaq), **آت چاپلاسی** (at çaplası), **آت سگیرتمک** (at sęirtmek), **آت قویروغو** (at quyuğu) ve benzerleri gibi (s. 58).

95. sayfada **ا** = **ə** harfiyle başlayan kelimeler (örnek, **ابه** = əbə) ve 111. sayfada **ا** = **əv** harfiyle başlayan kelimeler (örnek, **اه** = əv) vardır. Bunlardan sonra sırasıyla, 114. sayfada **ا** = **ü** harfiyle başlayan kelimeler (örnek, **اؤت** = üt: 1) “Ütmek = Yutmak” mastarının emridir, 2) Ütmek = “Oyunda, bir karşılaşmada yenmek, kazanmak, galip gelmek” mastarının emridir), 122. sayfada **ا** = **ö** harfiyle başlayan kelimeler (örnek, **اؤپ** = öp), 129. sayfada **او** = **u** harfiyle başlayan kelimeler (örnek, **اوت** = ut), 136. sayfanın sonunda **اوب** = **o** harfiyle başlayan kelimeler (örnek, **اوبا** = oba) yer almaktadır.

149. sayfadan itibaren **ا** = **ë** (ince kesre) harfiyle başlayan kelimeler (Örnekler: **ائت** = ët: “yerine getirmek” anlamındaki “etmek” mastarının emridir. **اetz** = ëz: “ezmek” mastarının emridir. **ائه** = ëpələk: 1) Rüzgâr, meltem. 2) Rüzgârın karşısında sallanan her şey) vardır.

156. sayfada (كسرة ضخيم) ای = **I (kalın kesre)** harfiyle başlayan kelimeler (örnek, ایر = ır: şiir, şarkı, türkü anlamındadır. Bu kelimenin 161. sayfada aynı anlamda ایر şeklinde yazılışı da vardır.), 157. sayfadan itibaren ای = **İ** harfiyle başlayan kelimeler (örnek, ایب = ib: daha sonra ipe dönüşmüştür; ایت = it) bulunmaktadır.

Yukarıda görüldüğü gibi Kaşkay Türkçesinde dokuz tane ünlü vardır. Sözlüğün hazırlanış sitemi de bu dokuz ünlüden biriyle yapılan heceler esas alınarak kurulmuştur. Yani her bir sesin ana başlığı, mevcut kelimelere göre dokuz veya daha az heceye göre alt başlıklar hâlinde sıralanmıştır. Örnek olarak “**B**” sesi ana başlığı altında hecelere ayrılan alt başlıklar sunulmaktadır.

173. sayfadan itibaren ب = **B** harfiyle başlayan kelimeler vardır. İlk kelimeler “**ba**” heceli kelimelerdir. Örnek, بابا = baba.

188. sayfanın sonundan itibaren “**ba**” hecesiyle başlayan kelimeler vardır. Örnek, بابک = bəbək: Gözbebeği anlamındadır.

199. sayfadan itibaren “**bü**” hecesiyle başlayan kelimeler bulunmaktadır. Örnek, بۆتون = bütin.

201. sayfadan itibaren “**bö**” hecesiyle başlayan kelimeler yer almaktadır. Örnek, بۆل = böl: “bölmek” mastarının emri.

203. sayfadan itibaren “**bu**” hecesiyle başlayan kelimeler yazılmıştır. Örnek, بو = bu: işaret zamiridir.

213. sayfadan itibaren “**bo**” hecesiyle başlayan kelimelerle devam etmektedir. Örnek, بوخچا = boxça.

218. sayfadan itibaren “**bë**” hecesiyle başlayan kelimeler bulunmaktadır. Örnekler: بئز = bəz: Keten veya adi pamuklu kumaş. بئل باغلاماق = bəl bağlamaq: 1) Bel bağlamak, kemer bağlamak, 2) Gönül bağlamak, ümit bağlamak, güvenmek.

223. sayfada “**bı**” hecesiyle başlayan kelimeler yer almaktadır. Örnek, بیچاق = bıçaq. Devamında “**bi**” hecesiyle başlayan kelimeler vardır. Örnek, بی بی = bibi.

Fiillerin kökleri veya emir kipleri de madde başı olarak gösterilmiş ve hangi fiilin emri olduğu açıklanmıştır. Örnek, **bat**: باتماق “batmak” mastarının emridir (s.173). Bazen kelimeler için cümlelerden örnekler yazılmış, nadiren de şiirle örnek verilmiştir.

231. sayfadan itibaren “ پ= P” harfiyle başlayan kelimeler, yine ilk hecelerine göre alt başlıklar altında sıralanmıştır. Bundan sonra sırasıyla, 257. sayfadan itibaren “ ت= T”; 303. sayfadan itibaren “ ج= C”; 325. sayfadan itibaren “ چ= Č”, 369. sayfadan itibaren “ ح= H”, 385. sayfadan itibaren “ خ= X”, 393. sayfadan itibaren “ د= D”, 448. sayfada “ ذ= Z”, 449. sayfada “ ر= R”, 459. sayfadan itibaren “ ز= Z”, 463. sayfadan itibaren “ س= S” harfleriyle başlayan kelimeler yer almaktadır.

513. sayfadan itibaren “ ش= Ş”, 535. sayfadan itibaren “ ص= S”, 537. sayfada “ ض= Z”, 539. sayfadan itibaren “ ط= T”, 541. sayfadan itibaren “ ع= A, Ə”, 545. sayfadan itibaren “ غ= Ğ”, 547. sayfadan itibaren “ ف= F”, 555. sayfadan itibaren “ ق= Q”, 643. sayfadan itibaren “ ک= K”, 689. sayfadan itibaren “ گ= G”, 729. sayfadan itibaren “ ل= L” harfleriyle başlayan kelimeler başlamaktadır.

745. sayfadan itibaren “ م= M”, 767. sayfadan itibaren “ ن= N”, 783. sayfadan itibaren “ و= V”, 793. sayfadan itibaren “ ه= H” ve 823. sayfadan itibaren “ ی= Y” harfi ile başlayan kelimeler bulunmaktadır. Eserin sonunda zengin bir bibliyografya da mevcuttur.

Sonuç olarak, bu sözlükte, ث= S, ژ= J ve ظ= Z harfleriyle başlayan kelime yoktur. Dolayısıyla Kaşkay Türkçesinde bu harflerle başlayan kelimelerin olmadığı sanılmaktadır. Sözlükteki kelimeler seslere dayalı olarak yazıldığından آ ve ع harfleri “A” sesiyle, ت ve ط harfleri “T” harfiyle, ح ve ه harfleri “H” harfiyle, ذ, ز ve ض harfleri “Z” harfiyle gösterilmiştir. Türkçe asıllı kelimeler “Ğ” harfiyle başlamadığı halde غ harfiyle başlayan kelimeler “Ğ” ile yazılmıştır. Örnek: غَرَض = ğarez: 1) Amaç, hedef, maksat. 2) Kin, düşmanlık (s. 545).

Eserin dış kapağında her ne kadar kelimelerin etimolojisi ile birlikte verildiğine işaret edilse de, nadiren buna yer verilmiştir. Kaşkay Türkçesi için ilk sayılabilecek ve bu alanda önemli bir eksikliği giderecek olan bu eserin, Türk Dili ve Edebiyatı, Fars Dili ve Edebiyatı, Kaşkay Türkçesi ve Edebiyatı, günümüzde ve geçmişte İran’da yaşayan Türkler ve Türkçe alanında araştırma ve çalışma yapacak bilim, dil ve edebiyat çevrelerine yardımcı olacağı muhakkaktır. ©